

הרב דוד ממן

המחנך ותלמידו בדרך החינוך*

"חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה"
(משלי כב, ו)

חינוך – דרך ומטרה

במובאה זו נאמר על רגל אחת דרכו ומטרתו של החינוך. הדרך הנכונה לחינוך הנער היא "על פי דרכו" ואם כך תעשה, תושג המטרה – "גם כי יזקין לא יסור ממנה". מתי אנו רואים את פירות החינוך? רק כאשר התלמיד בעולמו הפרטי, באין רשות אחרים עליו, אזי נותן החינוך אותותיו, שכן בשעה שרשות אחרים עליו פועל התלמיד את פעולותיו מכוח הציווי – או לכל היותר מכח ההרגל שנעשה אצלו טבע. ציווי והרגל הלא טובים הם גם לאלוף בעלי-חיים. וא"כ במה מותר האדם מן הבהמה?

ידועה ומפורסמת המחלוקת בין ר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל לכומר אחד באשר למהותו של החינוך. הכומר טען שהחינוך הנו אלוף ולמוד עקביים עד להקניית הרגלים. לעומתו טען ר' יהונתן שהחינוך הנו הקניית ידע, השקפה ודרך התנהגות שעל התלמיד להמשיך ולפתח. להוכחת צדקתו אילף הכומר – חתול, לשמש כמשרת בארוחות. ר' יהונתן הוזמן אז לארוחה חגיגית שבה אמורים היו לדון על החינוך. כאשר התכונן ר' יהונתן ללכת לארוחה זו, הבחין כי עכבר מצא לו מקום בתיבת הטבק שלו. מבלי משים לב לקח את התבה ובתוכה העכבר ונחפז לבית הכומר. השולחנות היו ערוכים והאורחים ישובים והחתול-המלצר משרת באמונה כשהוא לבוש בבגדים מהודרים כראות לתפקידו. והנה הגיע עת המנה האחרונה, אז יצא החתול כאשר בידו מגש עמוס גביעי זכוכית מלאים בלפתן לאורחים הנכבדים. הכומר היה מרוצה. – הנה הוכחה חיה וניצחת לשיטתו. אולם בהתקרב החתול לרבי יהונתן, פתח הוא את קופסת הטבק והעכבר קפץ מתוכה. החתול – בראותו זאת – שמת לפתע את כל המגש העמוס, והחל לרוץ על השולחנות ולקפץ בין האורחים. נקל לשער מה התחולל אז בביתו של הכומר. עתה הוכחה צדקת דרכו של ר' יהונתן. אכן טובים הם הציווי וההרגל אף לחינוך האדם – אולם כאמצעי עזר בלבד. שכן בעוד שכוחם יפה לעת אשר יש מצוה ויש מרגיל – כגון הורים ומורים וכדומה – הרי שהחינוך האמיתי משוחרר הוא מתנאים חיצוניים, וגם בהעדרם איננו משתנה.

* המאמר ערוך על פי "שיח עם המלמדים ואבות הבנים" שהיא הקדמה לספר "חובת התלמידים" של האדמו"ר הרב קלונימוס קלמיש שפירא זצ"ל הי"ד.

כך ניתן לפרש כוונת שלמה המלך ע"ה – "גם כי יזקין" – גם כאשר יתבגר הנער ויהיה ברשות עצמו – "לא יסור ממנה" – מהדרך בה חונך.

חינוך – מהו?

מהו אס־כן מובנה של המילה "חינוך" ומהי אוצרת בתוכה? במקרא מופיעה מילה זו בהטיות שונות. בדברים כ, ה נאמר כי אחד מהחוזרים מעורכי המלחמה הוא: "מי אשר בנה בית ולא חנכו" מפרש רש"י בקצרה "חונך – לשון התחלה". לכאורה פירוש לא מובן. שכן האם נכון לומר במקום "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" – "מחנך בגנות" וכו'? ודאי שלא. דברי תורה עניינם במקום אחד ועשירים במקום אחר וכך גם ברש"י. בבראשית יד, יד, מרחיב רש"י ביאורו על הפסוק "וירק את חניכיו" וכו' – "שחנכו למצוות. והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה. וכן חנוך לנער, חנוכת המזבח, חנוכת הבית". מתוך הרחבת דברים זו, ברור שקודם החינוך צריכים לדעת למה מיועד ומסוגל התלמיד, ומדויק הדבר בלשונו הזהב של רש"י – "אדם או כלי". כשם שכלי א"א לחנך במובן האנושי של המלה, אלא פשוט להתחיל להשתמש בשמוש המיועד לו, כך באדם. יש לדעת את ערכו וסגולתו ואז לעזור לו להתחיל במה שהוא. וזו לשונו הפיוטית של האדמו"ר: "וכיוון שאיש הישראלי עוד בילדותו רוח ה', נשמת שדי טמונה וגנוזה בו, צריכים לגדל ולחנך אותו להוציאה ולגלותה ולהפריחה והיה ליהודי נאמן עובד את ה'. בתורתו מעצמו יחפץ. ומדרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה".

דברים ברוח דומה נשא מרן הרב קוק זצ"ל בהרצאתו בעת פתיחת בית התלמוד־תורה ברחובות. בדברו על תפקיד המחנכים אמר: "על כן זאת היא חובתנו לשמור בכל עוז את תומת הילדות וטהרתה ולהעבירה לאטה עם כל זהרה ונקיונה של תקופת הגדלות". כלומר חובה עלינו להאמין שבילד יש כבר תכונות טובות, ולדאוג לשמורם ובד בבד להתפתחותם בכיוון הרצוי. בהקשר למטרת החינוך אמר הרב: ליסד החינוך... על יסוד כזה שנהיה בטוחים שהילד היהודי יהיה על ידו כשיגדל איש יהודי שלם, טוב לעצמו, גם טוב לעמו, ונאמן לארצו באמונת אמת". אחריות גדולה – אם כן – מוטלת על כתפי המחנכים, להוציא יקר מזולל וסיגים מכסף טהור.

שיטת החינוך

כבר הזכרנו לעיל את הדרך אותה התווה לפנינו שלמה המלך. השיטה היחידנית שלא מכבר באה לעולם, ידועה היתה לו, וקפלה הוא במילה "כדרכו". הורה ומורה הבאים לחנך צריכים תחילה להכיר את נפש הבן, התלמיד. אומנם מי שרוצה רק לצוות ולהרגיל עבודה קלה יעשה לעצמו – כי אזי יכול הוא לצוות ולהרגיל כתי שלמה מבלי לדעת מהותו של כל תלמיד. אך ידע כי חוטא הוא לנפש התלמיד, הוריו וכל עם ישראל. המחבר שם דגש על כל תלמיד כפרט לעצמו ולכן הוא מייעץ ש"המחנך שרוצה לגלות נשמת התלמיד הטמונה וגנוזה בו, לגדלה ולהבעירה באש של מעלה... מוכרח הוא להרכין עצמו אל התלמיד המתחנך על ידו, ולחדור אל תוך קטנותו ונמיכותו".

על דמות כזו מספרת לנו הגמ' במסכת עירובין נד:

רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר. יומא חד בעיוה למילתא דמצוה. תנא ליה ולא גמר. א"ל: "האי דנא מאי שנא?" א"ל: "מדההיא שעתא דאמרי ליה למר איכא מילתא דמצוה אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא השתא קאי מר, השתא קאי מר". א"ל: "הב דעתך ואתני לך". הדר תנא ליה ד' מאה זימני אחריני. נפקא בת קלא וא"ל: ניחא ליך דליספו לך ד' מאה שני, או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי" אמר: "דנזכו אנא ודרי לעלמא דאתי". אמר להן הקב"ה תנו לו זו וזו".

[תרגום: לרבי פרידא היה תלמיד שרק אחר חזרה של 400 פעם היה מבין. יום אחד בקשו את ר' פרידא לדבר מצוה בזמן שלמד את אותו תלמיד. אחר שהבטיחם שיבוא המשיך ר' פרידא את חזרותיו עד 400 פעם. אולם התלמיד לא הבין. שאל אותו ר' פרידא: "מה השתנה יום זה משאר ימים שאינך מבין?" אמר לו התלמיד: "מרגע שבקשו אותך אותם אנשים, הסחתי דעתי וכל רגע הייתי אומר – עכשיו יקום רבי וילך". אמר לו רבי פרידא: "תן דעתך ואלמדך שוב". ואכן לאחר שלמדו שוב 400 פעם הבין התלמיד. באותה שעה יצאה בת קול ואמרה: "האם נוח לך שיפסקו לך מן השמים 400 שנות חיים, או שתזכה אתה וכל דורך לחיי עוה"ב". אמר להם: "נוח לי שאזכה אני ודורי לחיי עוה"ב". אמר להם הקב"ה: "תנו לו זו וגם זו].

אכן על המחנך לסגל עצמו ליכולת התלמיד ולא ההיפך. תמונת המורה העומד על גבי מרום הקתדרא ומשם צועק ומצוה לתלמידיו, מאוסה היא ומרחיקה את התלמיד. על כן קורא הרב המחנך למחנך לרדת מפסגת ידיעותיו, ערכו וקדושתו אל הדיוטא התחתונה בה מצוי התלמיד. הוא עצמו היה נאה דורש ונאה מקיים. בתולדותיו המובאים בספר "אש קודש" נאמר:

"כולם ביחד וכל אחד ואחד מהם (מהתלמידים) זכה לטיפול מסור... ומלבד השגחתו הכללית היתה עינו צופיה בכל תלמיד ותלמיד לחדור לנבכי נשמתו ולהכיר את תכונותיו וכשרונותיו". כר' עקיבא שהבחין בין אלפי תלמידיו כי תלמיד אחד נעדר והלך לבקרו ומצאו חולה וכבד ורביץ לפניו – כן היה הרב – "כאב רחום עם בניו אהובין... תלמיד שחלה הריהו מכניסו לביתו ומטפל בו בעצמו" וכו'.

זו הדוגמא האידיאלית של המחנך המזכירה לנו דמות אחרת מלפני אלפיים שנה – דמותו של רב שמואל בר שילת, עליו מסופר במסכת ב"ב ח:

"דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתא. א"ל: שבקתיה להימנותך?" (שהיית רגיל ללמדם באמונה וללמד ולישב על גבם תמיד – רש"י). א"ל: הא תליסר שנין דלא חזיא לי והשתא נמי דעתאי עלייהו

(י"ג שנה לא בקרתי בפרדסי וגם עכשיו שאני מטייל דעתי על התינוקות).

משום מסירות נפש זו זכו המלמדים שיקראו עליהם את הפסוק "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד".

הצפיה לפירות החינוך

"האדם עץ השדה" אמרה התורה. וכן היא חינוכו. לא לחינם סידר רבי סדר זרעים ראש וראשון לששה סדרים. כוונתו לרמוז בזה שכשם שהזרע זקוק לאמונה וסבלנות גדולה – כן הלומד והמלמד בשעה שבאים הם בשערי הלמוד. המלמד הבא במטרה נשגבה לחנך את הילד למדות טובות, לקיום מצוות ללמוד תורה חייב לדעת בראש וראשונה כי לא ביום אחד נחנך ולא על רגל אחת. רק את הזרעים מניחים אנו עכשיו ואם את הפירות נרצה לקטוף – עלינו להתאזר בסבלנות גדולה. מחנך אשר מקווה להשיג תוצאות מידיות אחר שיעור מרתק, מלא במוסריות צרופה נכון הוא למפח נפש בראותו את תלמידו בהפסקה מתנהגים כאילו מעולם לא היה שיעור כזה. אם החינוך הוא שדה וגן הרי שהמחנך הוא הגנן אשר שמו ה' לעבוד ולשמור ולגדל את פירות הגן הנאים והנחמדים – הלא הם ילדי ישראל. וכי מטרת הגנן, בשותלו עץ, הם רק עלי העץ ויופיו? וודאי שלא. ממתין הוא לפירות אשר הם התכלית בעבודתו, מאין לו כח להמתין כל כך הרבה? התשובה פשוטה וידועה לכל עובד אדמה. בשעה ששותל הוא את השתיל הרך באדמה – כבר בעיני רוחו עץ גדול הוא ועמוס פירות יפים ונאים.

כך אתה "המלמד והאב צריך לדעת, שאת בני ה' וגדולי ישראל עליהם לחנך ולגלות. ואת הנערים אשר לפניהם יראו לנשמות גדולות אשר עודן באבן, ועליהם להצמיחן ולהפריחן". אם יחשבו כי רק נערים לפניהם ובהתאם לזה יחנכו, רעה גדולה יעשו לעצמם ולעם ישראל.

שוב נזקקים אנו להשוואה לדברי הראי"ה קוק בהרצאתו הנ"ל. אכן, אמר שם הרב קוק אם מטרת החינוך הינה להוציא אדם שידע להסתדר בחיים אזי "אין זכות לילדות מצד עצמה. כי אם הילד הוא לפי זה גולם יפה שאפשר לחוק ממנו כלי מעשה חזק ועובר לסוחר". אולם לא זוהי התפיסה על פיה אנו באים לחנך – "על פי ההכרה האידיאלית המערכת את החיים לפי הטוב והחסד והתוסם הנמשך בקרבם... יעלה לנו ערך הילדות לא רק בתור הכשר לאישות וגדלות כי אם חטיבה יקרה בחיים מצד עצמה". על כן על המחנך לחפש את היקר אשר בחטיבה זו – "כמה קדושה ותוסם, כמה טהרה ומדות נעלות נמצא בנפש הנקיה והאהובה... כל זמן שטומאת שוק החיים לא השביתה את החן וההוד של פרח שושן זה, כמה קדוש וטהור הוא".

שני גדולי דור אלה בלא שראו זה את זה מכוונים דבריהם למלמדים שידעו כי שתיל רך ונחמד ניתן בידם ואם ישתלו אותו כראוי לתכונותיו ויטפלו בו לאחר מכן יזכו לפירות נאים. הרב בהרצאתו אומר "התינוק כשיחונך כראוי – ביחוד התינוק

העברי – כמה קדושה ותום... נמצא בנפש הנקיה וכו". והרב המחבר כותב בספרו: "כל נפש ילד ישראל אוצר של קדושה הוא, רק שצריכים לדעת איך לפעול בה".

המצב בדורנו

לפי כל האמור לעיל היינו מצפים א"כ לנערים שבהיותם לאנשים יתנו פירותיהם, ינהגו ברוח ישראל סבא, ישקיעו זמנם בלימוד תורה ויצמיחו גדולי ישראל. אולם על כך מקונן המחבר:

"זה היה בדורות שעברו, אבל דור־דורנו ירד פלאים. הדור הצעיר יצא לתרבות רעה של שתיים רעות. הלכו לשתות מבורות נשברים של אוה"ע ואת מקור מים חיים, תורת ישראל עזבו, ולא עוד אלא שמבזים הם אותה בראש חוצות, אותה ואת מחזיקיה ולומדיה. הוא פונה בכאב לראשי הישיבות המתנחמים בתלמידיהם "יושיטו נא את ראשם... ויראו נא את ההמון הגדול, החופשים ר"ל... בתי מדרש שהיו מלאים לומדי תורה נתרסקו ותחתם נתמלאו אגודות אשר מטרתם כפירה ומאיסה של תורה ר"ל".

בדורות קודמים גם אם לא זכה אדם להשאר בישיבה ולגדול לבן תורה, מ"מ מכלל יהודי טוב ונאמן לא יצא. קבע עתים לתורה, התפלל בדבקות ונשא ונתן באמונה, אולם כיום אפילו בבחורי הישיבה אין כבר בטחון שימשיכו בתלם שחרשה הישיבה למענם. אסור לנו להרשות שמצב כזה ימשך "ולמה זה נעזבהו (את הדור הצעיר) מבלי קשור אותו ואת נפשו לה' ולתורתו בילדותו ויתקיים גם עד עת זקנתו?! ובשאלה זו הוא חוזר למעשה על דבריו של שלמה המלך ועל דרכו החינוכית – "חנוך לנער" – לדור הצעיר – "על פי דרכו" – בילדותו – ואז"גם כי יזקין לא יסור ממנה".

הסיבות לכשלון החינוך

א. אשמת המחנכים

הרב נוקט כדברי חז"ל "קשו והתקוששו" קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים. על כן מאשים הוא תחילה את המחנכים שהתייאשו מיד מן הנוער והאשימו אותו בכך שהוא אינו מעוניין לקבל מהם תורה. הם האשמים – ואנו המחנכים נקיים מכל רבב. אך לא כן הוא. החינוך – מסורת היא מדור לדור – מאברהם אבינו אשר העיד עליו הקב"ה לאמר "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו אחריו... ושמרו דרך ה'". מסתמא בכל דור היו פושעים ובנים סוררים ומורים שפרקו מעליהם עול תורה ומצוות, אבל מחנכי הדור ההוא ביודעם את תפקידם לצוות לבניהם אחריהם דרך ה' השכילו לטפל בהם ולהפכם לפחות ליהודים נאמנים. על כן לא היתה תופעה כזו על הפקרות והתפקרות כמו בימינו. המחנכים אז לא הסתגרו בד"א של הלכה. א"כ לא נופלים אנו מהם וגם עלינו מוטל בדורנו לחפש ולדרוש אחר שרשי הבעיות ולמצוא פתרונות לזה.

תמיהה גדולה תמה הרב: "הלא כל הנוער אשר מתפקד, בידינו נמצא בנערותו ובחדרינו נתגדל!" יש לדאוג לא רק לנוער שכבר נמצא ברחוב אלא גם לזה החובש את ספסלי הישיבה. ואם לא כך נעשה "האם יכולים אנו לומר במנוחת הנפש – ידינו לא שפכו את הדם הזה של נשמות ישראל לבאר שחת"?!"

ראשית המעשה של המחנכים הוא הכרה באשמה כי הם נושאים בחלק מהסיבות אשר הביאו למצב זה – שהרי הם לא חקרו ודרשו בתחילתה של התופעה – למה ומדוע היא מתפתחת? בזה גרמו הם להייתה תופעה נרחבת ומקיפה. שנית עליהם לדאוג את דאגת הדור לכאוב את כאבו ולצפות לעתידו.

ב. מחלת הדור ותוצאותיה בשדה החינוך

אכן לא רק המחנכים אשמים, גם בנוער יש אשמה. אולם שאלה גדולה בפנינו. מה הביא דווקא את הנוער בדורנו להתנהגות זו? מדוע לפני דור או שנים לא היה צורך במאמץ מיוחד כדי שילד יהודי כשיגדל ידע לפחות לשמור מצוות, אם לא להיות גדול בתורה? התשובה והסיבה העיקרית כפי שרואה אותה רבינו היא: "שהנוער קם וחושב את עצמו לאיש בטרם באו מועדו" כלומר הנוער בימינו מתבגר טרם זמנו. אין זו תופעה ישראלית, אלא כללית וכבר הודיעונו חז"ל כי "בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא" ואין לך חוצפה גדולה מזו שנער אשר טרם ידע בין טוב לרע חושב את דעתו למכרעת ואינו מתחשב באחרים בעלי חכמה ונסיון הגדולים ממנו.

מטיב לבטא תכונה רעה זו ירחמיאל שקד ז"ל – איש חינוך ותיק שפעל כ-35 שנה בארץ בתחומי חינוך שונים. ואף הוא כרבנו עבר את מוראות השואה בצעירותו – בדברו על הילדים כשותפים בחינוך כתב: "מקטנותם לומדים ילדים רבים להיות גדולים וחשובים בעיניהם" (מתוך ספרו שטרם יצא לאור "עת לחנך באמונה" פרקים ממנו התפרסמו בעלון ביהמ"ד באלון מורה). התוצאות הבלתי נמנעות מזה הינן שתים לדעת המחבר: א. כל אב, רב, מחנך ומדריך נראה בעיני התלמיד כאדם רע שבא לשלול את חרותו ודעתו האישיים. הרב כופה ומכריח אותו לעשות דברים היפך מה שהוא חושב. "מין התנגדות אף שנאה מתעוררת בקרב הנער פנימה אל מלמדיו ואביו". מדוע הם תמיד הצודקים ולא אני? כן יטען התלמיד בן זמננו. ממילא אין לבו נכון לקלוט ולשמוע דברי רבותיו ומחנכיו. מובן שבמצב כזה אין ערך לחינוך שהרי ברגע שיוכל הילד להשתחרר מעול זה של מחנכיו, יבחר בדרכו שמאז החזיק בה. ב. בדורות קודמים המצב היה ש'מן נייר חלק היה הילד. בנפש טהורה לקבל את הצורות והדבורים שירשמו עליו רבותיו' ממילא גם כאשר גדל הילד והיה לאיש, המשיך להתפתח כפי שחנכוהו רבותיו בלא חשש שיסטה לדרך אחרת. אולם כיום מכיון שהילד מרגיש אשיות חשובה בעצמו, הוא גם מגבש לו דעות משלו שהרי למחנכיו אין הוא מוכן לשמוע. אך מכיון שבמציאות הוא נער קטן, חסר דעת עצמית ממילא הדעות והחקירות שעושה לעצמו הינם מסוכנים כפרי הבוסר. הוא מרשה לעצמו להתבונן גם בדברים האסורים לו. הוא מתרגש ומתפעל מכל יופי חיצוני. מכאן לא רחוקה הדרך להשתרשות של השקפות פסולות בקרבנו של הנער, שבבוא העת מוצאות הן ביטוי בפריקת עול והשלכת כל היקר אחר גוו.

התקון לדורנו

חז"ל למדונו ש"אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש". הם דייקו בלשונם ולא אמרו השאר אותו בחוץ ורק אתה תכנס ותלמד כי אז הוא יחכה לך כשתצא ושוב יפגע בך. התקון האמיתי הוא להכניס גם אותו וללמדו כביכול תורה ואז להכריעו – אם אבן הוא מתפוצץ וכו'. כך נוקט רבינו ביחס לבעית חינוך הדור, בואו נקח את המדה הרעה הזו ונשתמש בה עצמה כדי לחנך את הנער. נתאים אנו – המחנכים את עצמנו אליו – "צריכים אנו להרכין עצמנו אליו ולדבר כלשונו כמעט להתהפך אז לילד ולדבר עמו כדעתו וכערכו" (הרבי עצמו אמר פעם "לא התחלתי בכתיבת פרקי "חובת התלמידים עד שראיתי דמות של תלמיד לפני עיני רוחי והתעמקתי בבעיותי" – מתוך הספר "אש קודש").

עלינו לשמוע אל שלמה המלך שאמר "חנוך לנוער על פי דרכו" – כי כל דור וכל נער יש לו דרך משלו. ובדורנו שדרכו של הנער להרגיש בעל דעה כבר בקטנותו א"כ נחנך אותו בדעה זו. נציב בפניו אתגר ונאמר לו כי הוא עיקר המחנך של עצמו ויכול הוא לעשות זאת. שהרי הוא גדול בעיני עצמו. וכדי שלא ירגיש שאנו כופים אותו – נאמר לו כי תפקידנו הוא רק לעזור לו לממש מטרה זו. מכיון שהוא קטן ועדיין לא למד הרבה. העיקר – כותב רבינו – "להכניס בלבו דעה זו שידע שהוא, הנער בעצמו הוא עיקר המחנך, לא קטן ונער הוא רק נצר מטע ה' בכרם ישראל, ועליו הטיל ה' חוב זה לגדל ולחנך נצר זה".

שתי תועליות תצאנה מדרך זו, האחת – משידע התלמיד כי הוא ברשות עצמו, ועליו לחנך עצמו, לא יטפח בלבו שנאה כלפי הוריו ומחנכיו. אדרבא רק תודה יכיר להם על כך שהם באים לעזרתו במלאכה זו שהוטלה על כתפיו הרכות. מתוך כך ישמע אליהם וילך בדרך אשר ירוהו. **התועלת השנית** – גם התלמידים שעד כה התרפו והתרשלו בלמודים – מעתה בידעם שעליהם ואך עליהם מוטל עול החינוך של עצמם יתחזקו ויתעוררו לחזק עצמם כדי להצדיק את האמון שנותנים בהם. מעתה לא יסמכו יותר על האב או המלמד שיעשו למענם את העבודה – ואילו הם יתרשלו בה, "וכשישכיל לדעת שהחוב עליו ורק הוא בעצמו המדריך והמחנך, יתאמץ ולא יתרשל".

בנוסף לזה עלינו למשוך את נפש הנער ליופי המצוי במצוות התורה, בשבת, בחגים שמהם תתפעל נפשו. אע"פ שהתפעלותו עתה הינה חיצונית בכל זאת בעתיד יתן הדבר פירות והתפעלותו תהפוך לאמיתית. אזי יקיים גם דברים שלא בהכרח יבין ויחפש בהם התפעלות, כי מתוך שלא לשמה בא לשמה.

עצות חינוכיות

לסיום השיח עם האבות והמלמדים משיא הרב מספר עצות מאלפות:

א. ע"מ לגשר על הפער בין הרב והתלמיד, צריך הרב להשתדל לקנות לבו של התלמיד בשמחה, כי לעצבות אין מקום בלבו של הילד וכעס ורוגז רק ירחיקוהו.

- כראיה מביא את רבה האמורא ש"מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא".
- ב. בחינוך התלמיד למדות יש לנהוג כפי שפירש הש"ה הקדוש את הפסוק "אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך" כלומר בבואך להוכיח אדם בזמן הזה אל תאמר לו: לץ אתה, כי על ידי כך ישנאך. אלא אמור לו חכם אתה ולא מתאים לך לעשות כך וכך ואז יאהבך. כן הדבר ביחס לתלמיד. אל תדגיש את השלילה שבו אלא חפש ומצא את מדותיו הטובות ובהם שבח אותו ועודד אותו, ע"מ שיוסיף ויתאמץ ויתקן גם את אילו שאינן בו.
- ג. ללמוד עם התלמידים מדרש או עין יעקב ויקרא בהם משבחי ישראל וסגולתם. ובזה ימשך לב התלמיד להתמלא בשבחים אילו וגם מתוך הגדות יכיר את מי שאמר והיה העולם.
- ד. ירבה במשלים שעליהם הזהירו חז"ל "אל יהי המשל הזה קל בעיניך שע"י המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה". גדולה חשיבותו של המשל והשמוש התמידי בו מבטיח אוזן קשובה של התלמיד והבנה נרחבת. אך צריך המחנך לדעת שבספרו משל, עליו לספרו בצורה חיה מאין כמותה, שכאשר התלמיד שומע אותו, יהא בעיניו כאילו הדברים מתרחשים למול עיניו באמת ובתמים. אע"פ שהתלמיד יודע שרק משל יש כאן, בכ"ז בשמעו אותו עשה בו רושם גדול יותר מן הנמשל. על כן ראוי לכל מחנך לנצל כלי יקר זה. רבנו בעצמו מרבה במשלים וסיפורים כדי למשוך לבו של התלמיד ועל כן הוא מביא דוגמא למחנך מעצמו "וכן בקונטרס הזה בפרק ג' הארכנו קצת בסיפור המשל אף שאינו נחוץ כ"כ לגוף הנמשל וציירנו הנהגות הסנדלר עם תפילתו, באופן שיתפעל הנער ממנו". ובספר "אש קודש" כתבו אודות רבינו בענין זה: "משליו ותיאוריו החיים קורמים בשר, גידים ועצמות, המעיין בכתביו ב"חובת התלמידים" או בספריו האחרים, ממשש במו ידיו את זיווה של שבת המלכה" וכו'.

לסיכום

דומה שאין טוב לסכום מאמר זה מאשר ציון דברי חז"ל ש"כל המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדר" זהו השיא שאליו אפשר וניתן ואף חובה להגיע. מדרגת המחנך והתלמיד שבה קיימת מערכת של יראה אנו מגיעים לדרגה הגבוהה של אב ובנו שם מערכת היחסים היא – אהבה המושתתת על אמון הדדי ומטרה משותפת שבסופה אמירת המחנך לתלמידו" בני! אם חכם לך, ישמח לבי גם אני" (משלי כג, טו).